

**HANNAH ARENDT'İN FELSEFİ GÖRÜŞLERİ
ÇERÇEVESİNDE SIEGFRIED LENZ'İN "SAF DEĞİŞTİREN"
ADLI ROMANIN İNCELENMESİ**

**INVESTIGATION OF SIEGFRIED LENZ'S NOVEL
ENTITLED " THE TURNCOAT" IN THE FRAMEWORK OF
HANNAH ARENDT'S PHILOSOPHICAL VIEWS**

*Ayhan Yavuz ÖZDEMİR**

Özet

II. Dünya Savaşı toplumu sosyolojik, ekonomik ve psikolojik açıdan derinden etkilediğinden ve bıraktığı hasarlar kolay kolay kaybolmadığından Almanya tarihinde önemli yeri vardır. Bu nedenle II. Dünya Savaşı ve sonrası dönem birçok edebiyat eserine konu olmuştur. Alman edebiyatı yazarlarından Siegfried Lenz'in "Saf Değiştiren" adlı romanına yansıyan toplumsal panoramayı resmetmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Edebiyat eserleri yorumlanırken diğer sosyal bilim dallarından faydalanılabileceği gerçeğinden hareketle roman disiplinlerarası bakış açısı gözetilerek Hannah Arendt'in felsefi görüşleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca roman incelenirken metne bağlı yaklaşım biçimi de dikkate alınmıştır. Bu çalışmada Siegfried Lenz'in yazın tarzına değinilmiş ve Hannah Arendt'in felsefi görüşleri göz önünde bulundurularak roman incelenmiştir. Çalışma ile romanda ele alınan savaş döneminde ve savaş sonrası dönemde Alman askerleri içindeki fikir sahibi ve sorumluluk üstlenebilen bireylerin, kötülüğün sıradanlaşması gerçekliğinden sıyrılıp vicdani, eleştirel ve ahlaki ilkelerle doğruyu arayışları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş Sonrası Alman Edebiyatı, Siegfried Lenz, Hannah Arendt

* Arş. Gör., Hakkari Üniversitesi Eğitim Fakültesi - Hakkari / TÜRKİYE ayhanyavuzozdemir@hakkari.edu.tr ORCID: 0000-0002-2601-2486

Abstract

II. World War has an important place in the history of Germany, as it affected the society deeply in sociological, economic and psychological aspects and the damage left is not easily lost. Therefore, World War II and post-war period has been the subject of many literary works. Depicting of the social panorama reflected in the novel "The Pure Changer" by Siegfried Lenz, one of the German literary writers constitutes the aim of the study. Considering the fact that other social sciences can be used while interpreting literary works, the novel has been handled within the framework of Hannah Arendt's philosophical views, taking into consideration the interdisciplinary perspective. In addition, while analyzing the novel, the text-based approach style was taken into account. In this study, the style of writing of Siegfried Lenz was mentioned and the novel was analyzed considering the philosophical views of Hannah Arendt. In this study, the search for the truth with conscientious, critical and moral principles by elusion of the reality of evil becoming ordinary, of individuals who have ideas and can assume responsibility among German soldiers during the war period and the post-war period are discussed in the novel.

Key words: Post-war German Literature, Siegfried Lenz, Hannah Arendt

Giriş

II. Dünya Savaşı'nı yaşamış ve yaşatmış bir ülke olarak Almanya'nın geçtiğimiz yüzyıla damga vurması nedeni ile geçmişle hesaplaşmanın Almanlar için diğer Avrupa halklarından farklı bir anlamı vardır. Savaş öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşananlar toplumun belleğinde yer edinmiş, hem geçmişi ve geleceği, hem de Almanları, Avrupa'yı ve tüm dünyayı etkilemiştir. Bu noktada geçmişle hesaplaşma, tarihin unutulmaması konusunda uyarı olarak toplumsal travmayı simgelemektedir (Tatlıcı, 2014, s. 28). II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkım, kıyım ve kayıpların insanlığı uğrattığı hezeyanların etkisi kolay kolay yitip gitmemiştir. Bu nedenle savaş sonrası dönemi Alman edebiyatı yazarları geçmişle hesaplaşma konusunda edebiyatçı kimliklerinin gereği olarak ellerini taşın altına koymuşlardır. Ancak Özgü'nün (1962)de belirttiği gibi II. Dünya Savaşı Almanya için yıkıcı olmuştur ve kölelikten kurtulup iç özgürlüğüne kavuşmasına karşın eserlerini kolay kolay verememiştir. Çekmecelerde uzun süre kapalı kalan yazılar hemen yayınlanamamıştır. Maddi güçlüklerin ve Almanya'daki yabancı

güçlerin sıkı yönetimi altında bol bol kitap basılamamıştır. Çünkü Sarı'nın (2015, s.96) ifade ettiği gibi toplumsal dönüşüm için belli bir zamana ihtiyaç vardır. Her şeyin her zaman söylenebileceği bir durum söz konusu olamamaktadır. Bir şeyi gerçekleştirebilmenin koşulu toplumun belli bir kültürel noktaya getirilmesidir ve onun duyarlılık eşiği yükseltilmelidir.

Bu nedenle birtakım gerçekliklerin ve eserlerin gün yüzüne çıkması belirli bir zamana kadar ertelenmiştir. Lenz'in 1951 yılında kaleme aldığı "Saf Değiştiren" adlı romanı da dönem koşulları nedeniyle hemen basılmayıp yazarın ölümünün ardından yazıldığı tarihten 65 yıl sonra yayınlanmıştır. Bu aynı zamanda birçok geçekliğin romanın satırlarında saklı kaldığı anlamına gelmektedir. Saklı kalan gerçeklerin ışık altına tutulması için bu romanın araştırma konusu yapılarak anlaşılması gerekmektedir. Yazarının savaş dönemi ve sonrasını kendisine konu edinen Lenz olması, bu romanı farklı kılmaktadır. Çünkü aşağıdaki satırlarda okunabileceği gibi o, avangard bir tavır takınan roman sanatçısı olarak eserler ortaya koymaktadır.

1.Avangard Bir Roman Sanatçısı: Siegfried Lenz

Savaş sonrası Alman edebiyatı yazarları arasında yer alan Lenz, kendisinin 13 yaşında denizci olarak katıldığı ve İngilizlere esir düştüğü II. Dünya Savaşı'nı, insanların kayıplarını, korkuları, sömürgeci zihniyeti, kin ve nefret tohumları ekenleri şiddetle eleştirmekte, eserlerinde barışın, vicdanlı olmanın, özgürlüğün önemine dikkat çekmektedir. Bu ilkeleri benimseyen Lenz, daha anlamlı ve barışçıl bir dünya için çabalamış, ölümünden sonra kendisini unutturmayacak eserler vermiştir. Eserlerinde savaş, ölüm, sefalet, açlık, vatan, görev, vicdan gibi kavramlar ana unsurları arasında yer almıştır. Savaşta sağ olarak kurtulanlar gibi tanık olduklarını unutamamış, insanlık ders alsın diye yaşanan utanç verici olayları sürekli dile getirmiştir (Kısa, 2017, s.37). Tüm bu tavır ve düşünceler savaş sonrası dönemdeki edebiyatçılarda gözlemlenen ortak noktalar arasında yer alır. Ancak Lenz'in bu romanı ele alınırken geleceği okuyan, olay ve durumlar karşısındaki eleştirel yaklaşımı göz önünde tutulduğunda onun avangard bir edebiyatçı olduğu görülür. Onun avangard bir çizgiye sahip roman dünyası keşfedilmeyeni keşfetmeye hamle yapmaktadır. Kundera (2012, s.30) roman keşfedilmeyeni keşfetmeye devam etmek istiyorsa bunu sadece

dünyanın ilerlemesine karşı yapabileceğini belirtir. Avangard sanat anlayışının gelecekle uyum içinde olma hırsı bir saplantı niteliğindedir. Avangard sanatçılar cüretkâr, zor, yuhalanan ve kışkırtıcı eserler ortaya koydular, fakat bunu yaparken yarının kendilerini haklı çıkaracağından emindiler.

Bu anlamda II. Dünya Savaşı sonrasında yazılamayanları yazmasının onu, avangard bir edebiyatçı yaptığı ileri sürülebilir. "Saf Değiştiren" romanının yazıldığı dönemde koşullar gereği yayınlanamaması, ancak o zamanın geleceği olan bugünde kaleme aldıklarının kabul görmesi onun avangard duruşunun ispatıdır. Bu avangard duruşun temel motifi, beklentilerin ötesinde bir davranışla savaşa hesaplaşmada konuları ve kahramanları ustaca roman kurgusunda farklı boyutlarıyla işlemesidir. Ayrıca Kısa (2017, s.27), eserlerinde savaş karşıtı bir tutum takınan Lenz'in, insanca yaşamayı ve yaşatmayı amaç edindiğine dikkat çeker. Savaşı konulaştırdığı eserlerinde savaşın arkasındaki faşist güçlere meydan okumakta ve bu güçlerin kölesi olanları eleştirmektedir. Savaşa karşı barışın yanında yer alan Lenz, anlamlı bir hayatta savaşa kesinlikle yer vermemektedir. Onun gibi savaş karşıtı birçok insana rağmen savaşlar yaşanabilmektedir. Peki bunun nedeni nedir? İnsan neden savaşır? Neden bir başkasını öldürmeyi amaçlar?

Bu sorulara yanıt bulmak için Lenz, konuları edebiyatçı bakış açısı ile ele alırken, savaş dönemini ve koşullarını yaşamış Hannah Arendt konulara felsefi pencereden yaklaşmaktadır. Romanda anlatılan dönemi yorumlamada yol österici olan Arendt'in düşünceleri aşağıda ele alınmıştır.

2. Hannah Arendt ve Felsefi Görüşleri

Arendt (1906-1975) "Totalitarizmin Kaynakları", "İnsanlık Durumu" ve "Kötülüğün Sıradanlığı" gibi eserlerinde tartışmaya açtığı siyaset felsefesi alanına kazandırdığı kavramlarla tanınan bir kadın düşünürdür. "Kötülüğün Sıradanlığı" kitabında, Yahudi soykırımının önemli aktörlerinden olan, toplama kampları ve Yahudilerin bu kamplara taşınmasından sorumlu tutulan Alman subay Adolf Eichmann'ın 1960 yılında Kudüs'te gerçekleşen davasındaki gözlemlerini derlemiştir ve bunları kamuoyu ile paylaşmıştır (Özakın, 2019, s.433). Eserlerinde kuru bir dil yerine, akademik üslubuna edebi bir dil katan Arendt'in söylemleri karışık görünse de kendi içinde tutarlılığa ve sisteme sahiptir. Kamu alanının yok olmasından ürkmüş

ve bunu eserlerinde ele almıştır. Eserleri politik eylem ile eş gördüğü özgürlük, iktidar, politikanın özneleri, otorite ve totaliterlik üzerinedir. “Politikanın bittiği yerde özgürlük başlar” varsayımına karşı çıkar, özgürlüğü kamusal ve birlikteliğe dair bir kavram olarak görür ve antik Yunan şehir devletlerini, Amerikan kasabalarını, Paris Komününü örnekler olarak gösterir. Şiddet, iktidar, devrim, totalitarizm, özgürlük, eşitlik-eşitsizlik, siyaset, felsefe, insan, hakikat, düşünce, devlet, ırkçılık, rejim, parti, insan hakları, antisemitizm ve sanat çalışmalarında yer alan temel kavramlardır. Eserlerinde göze çarpan kavramlar olan emek, iş ve eylemi kapsayan *vita activa* kavramı onun felsefi görüşlerinin temelini oluşturur. Özel ve kamu alanı arasında ayırım yapar. Felsefi temelini kurduğu bu kavramlar aracılığıyla şiddetin yerini belirlemeye çalışır (Alperen ve Salur, 2008, s.68-70). Yahudi bir Alman olan Hannah Arendt, daha felsefede çıraklık döneminde iken kötülük ve kötülüğün kaynağı olarak gördüğü düşünce ve eylemler ile yüzleşmiştir. III. Reich olarak adlandırılan dönemde Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Parti’nin II. Dünya Savaşı döneminde yürüttüğü antisemitist siyasete, Alman olmayan ve çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu farklı etnik unsurların yok edilmesi ve sürgüne gönderilmesini öngören “Nihai Çözüm” (The Final Solution) dahilinde uygulanan soykırımlara, savaşa ve savaş suçlarına şahit olmuştur (Bakır, 2015, s.98). Gördüklerini felsefi görüşleri ile sorgularken insanlığın geldiği durumu, kötülüğün sıradanlığı kavramı ile betimlemiştir.

Arendt “kötülüğün sıradanlığı” kavramı ile 1960’lı yıllarda tartışmalara neden olmuştur. Ona göre Eichmann, iyi bir devlet memuru olmak için uğraşan sıradan birisidir. Totaliter Nazi rejiminin insanlık dışı uygulamaları nedeni ile kötülük sıradan hale gelmiştir. Üst düzey Yahudilerin de kötülük sürecine katılımı bir çeşit ahlaki çöküntü yaratmıştır. İtaatin değerli görüldüğü bir bakış açısıyla ele alındığında Eichmann, sadece emirleri uygulayan çalışkan bir memurdur. Asıl önemli olan kötülüğün sıradanlaşması ve trajik sonuçların bile görev zinciri içinde olağanlaşmasıdır. Arendt, Eichmann ve onun gibi davasına bağlılık gösteren yetkililerin en büyük suçunun fikirsizlik, başka bir deyişle eylemlerin sonuçlarını düşünme becerisini kaybetmiş olmaları olduğunu belirtir. İnsanlık suçu işleyenler aslında bir canavar değil, sıradan insanın özelliğini taşıyan ve üstlerine karşı itaatkâr yetkililerdir. Totaliter rejimlerin eylem mekanizmaları içinde yer alan bu yetkililerin vicdani çıkmazı

şu noktada şekillenmektedir; vicdani kabullerine aykırı olsa bile, yasalar çerçevesinde hareket eden bu fikirsiz insanların itaatkarlığı, kötülüğü beslemekte ve anonimleştirmektedir. Bu tür fikirsiz eylemler kötülüğün kaynağını muğlak hale getirmektedir (Özakın, 2019, s.434).

Kötülüğü fikirsizce gerçekleştiren Eichmann, koşullar gereği, ülkesine duyduğu sadakatle, görevine sıkı bir şekilde bağlanmıştır. Durumu daha korkunç hale getiren ise, kötülüğün normalliği, bunun dönemin yasal çerçevesine dayanması ve yapılanların ülkeye faydalı olacağı düşüncesidir (Özakın, 2019, s.447). Tıpkı Eichmann gibi bugün de birçok kişi basit tutkular için kötülüğe başvurabilmektedir. Akli fonksiyonları yerinde olan bütün insanlar, kendini kötülükten alıkoyma gücüne sahiptir. Bu düşünceden hareket eden Arendt, kötülüğün fikirsizlikten kaynaklandığı sonucuna varmıştır (Bakır, 2015, s.110). Bu noktada insan, otoriteye itaat etme amacı ile özerkliğini kaybettiğinde, eylemlerini ahlaki boyutu yerine, başarılı olması bağlamında değerlendirir, ahlaki değerler işlevsiz hale gelir. Ancak insan, kendi eylemleri sonucunda ortaya çıkanları sahiplenirse de hem eylemleri gerçekleştirdiğinden hem de düşünmemeyi tercih ederek eylemleri uygulaması nedeniyle düşünce yoksunluğundan ahlaki olarak suçlu ve sorumludur (Başok Diş, 2017, s.192). Burada itaat etme sonucu ortaya çıkan suç ve sorumluluk özgürlük kavramının açıklanması gerektirir.

Arendt'e göre özgürlük yurttaşların birbirleriyle karşılaştıkları ve yeni ilişkiler kurdukları kamusal alanda ortaya çıkan bir gerçekliktir. Arendt, Antik Yunan düşüncesindeki gibi siyasal özgürlük düşüncesini geliştirir ve kamusal alan söz konusu özgürlüğün ortaya çıkacağı yerdir. Arendt'in özgürlük anlayışında bireysel özgürlüğün olmadığı söylenebilir (Yılmaz, 2007, s.228). Arendt özgürlük olmadan adaletin de yerine getirilemeyeceğini savunur. Kayıtsız şartsız bir düşünceye bağlılık adaletin sağlanmasına engel olabilir. Adaletin insan onurunu korumak için var olduğu düşüncesinden hareketle özgürlükle insan onurunun korunabileceği düşüncesine varılabilir (Erdem, 2010, s.15). Özgürlük arayışı ile onurunu korumaya çalışan Proška'nın başkarakteri olduğu "Saf Değiştiren" romanının incelenmesi bu çalışmanın ana konusudur. Romanın incelenmesinde metin dışı verilerden faydalanılmasına imkan sunan metni aşkın yaklaşım biçiminden yararlanılmıştır. Bu bağlamda söz konusu roman Arendt'in felsefi görüşleri çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada ayrıca zaman zaman metne bağlı yaklaşım

kullanılmış, romanın içeriği dikkate alınarak yorumlamalarda bulunulmuştur.

3.Romanın İncelenmesi

II. Dünya Savaşı'ndan beri Hitler, Nasyonal Sosyalizm, savaş dönemi ve sonrası ile ilgili edebiyat eserleri okunabilmektedir. Burada eserleri farklı kılan, yazarların gerçekliği işleyişi ve yazıldığı dönemde ne kadar avangard bir duruş ortaya koyduğudur. Eserin içeriği ile ilgili bu olguları, yazar kurgulamadaki yeteneği ile açığa vurur. “Fiksiyonun roman kurgusu içerisindeki yerini çoğu zaman yazarın bakış açısı belirliyor. Yazarın bakış açısını belirleyen şey ise, dünya görüşü ya da başka bir deyişle; düşünce dünyasıdır” (Göğebakan, 2004, s.29). Bu bağlamda Lenz, kendi dünya görüşünü ve düşünce dünyasını özgün edebi becerileri ile eserlerine yansıtmıştır.

70'li ve sonraki yıllarda Nazi görevlileri Arjantin'de, Brezilya'da ya da başka ülkelerde ortaya çıkarılmış, bu da II. Dünya Savaşı sonrası Alman toplumunda suçluların ortaya çıkarılıp onlarla hesaplaşılması önemli olduğundan heyecan yaratmıştır. Lenz, Nazi döneminin örtbas edilmemesini savunmuş ve bu konuyu roman ve denemelerinde işlemiştir (Zengin, 2019, s.200). II. Dünya savaşının son dönemleri ve savaş sonrası dönemi üzerine kurulu olan “Saf Değiştiren” romanın da olay örgüsünün merkezinde savaş ile hesaplaşma, savaş dönemi konusunda suç ve sorumluluk olguları yer alır. Ancak burada hesaplaşmanın kime karşı yapılacağı, suçlu ve sorumlunun kim olduğu konusunda cevaplanması zor bir soru ortaya çıkmıştır. Çoşkun (2019, s.46) ifadeleriyle belirtmek gerekirse, “Totaliter rejim özneyi bu derece silikleştirmişken, sorumluluk kimin sorumluluğu olacaktır? Savaştan sonra, Almanya'da tek bir Nazi kalmamıştır (!) Suçlular, sanki hiçbir şey olmamış gibi eski hayatlarına geri dönerken; vicdan ve sorumlulukla ilgili soruların, sorunların üzeri örtülmüştür”. Ortaya çıkan durum Uyanık'ın (2011, s.138) şu ifadeleri ile örtüşür: “Doğal olarak suçun ne olduğu, suçun saptanmasında hangi ölçütlerin kullanılması gerektiği, hem tarihsel hem kültürel ve hem de psikolojik bağlamda değişik boyutlarıyla yanıtlanması gereken bir sorudur”. “Saf Değiştiren” romanında suç olgusunun merkezinde komşusu yaşlı adamı, kendisine iğne yaparken gören başkahraman Walter Proska yer alır. Yaşlı adamın yaptığı iğnenin amacı geçmişi unutmak, anıları bellekten silmektir. Ancak geçmişi zihinlerden silmek kolay değildir. Proska da geçmişi

unutamamaktadır ve onunla yüzleşmekten başka yol bulamamıştır. Çünkü Proska savaş döneminde yaptıklarından sorumlu olduğunun farkındadır. Savaş döneminde yaşananlar dolayısıyla savaş sonrası dönemde onun gibi birçok birey savaşın bıraktığı psikolojik ve sosyal hasarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bireyleri bu yüzleşmeye götüren nedenler arasında, vicdani gerekçelerin yer aldığı kabul edilebilir. Her vicdan sahibi gibi savaşı yaşayan, yapılanlar ve yaptıkları konusunda sorumluluk taşıyan Proska da diz çökmüştür ve kız kardeşine savaş döneminde onun kocasını öldürdüğünü bir mektupla bildirecektir. Proska'nın savaş döneminde bireysel yaptıkları ile hesaplaşmasının temelinde kendiliğinden yeni bir şeye başlama bilincine sahip olması yatar. Bu kendiliğindenlik onun özgürlük gerçekliğini içselleştirdiğinin kanıtı olarak görülebilir. Burada aynı zamanda ahlak, vicdan ve duygu gibi temel insani özelliklerin öne çıktığı savunulabilir. Çünkü romanda geçmişte kalan, faili belirli olmayan bir suç söz konusudur ve kendisi açığa vurmadığı sürece suç aşikâr olmayacaktır. Ancak Başok Diş'in (2017, s.196) belirttiği gibi fail, duyguları ve aklının birlikteliği sayesinde kurbanın durumunu ve çektiği acıyı anlayacak, onun üstü örtülen insanlığını bulabilecektir.

Ancak aklın ve duyguların bir arada kullanılması savaş dönemi koşullarında romanda görüldüğü gibi çok basit bir durum değildir. Olayın ana çerçevesinin sunulduğu ilk bölümden sonra geçmişe geri dönüş yapılmış ve Proska'nın izin dönüşünden itibaren yaşadıkları savaşın son dönemleri, bitişi ve savaş sonrası dönem ile özdeşleştirilerek anlatılmıştır. Birliğine katılmak üzere lokomotif ile yola çıkan Proska, yolda isyancıların tarafında olan Wanda ile tanışmıştır. İzinden birliğine giderken bindiği lokomotif maymın üzerinden geçince devrilir. "Herkes öldü mü?" diye soran Proska hayatta olduğuna inanamaz. Çünkü ölüm sıradanlaşmış, alışılmış bir olay haline gelmiştir, artık herkese olması gerekenden daha yakındır ve bireyler ölümü her an enselerinde hissetmektedirler. Bir asker tarafından bulunup götürülmek istendiğinde, kaza yerinde kalması ölüm tehlikesini beraberinde getirmesine karşın Proska "Aslında burada kalmam gerekirdi" ve "Yola devam etmeliyim, birliğime" (Lenz, 2018, s.41) ifadelerini kullanır. Burada başkahraman kendi hayatını ve bireyselliğini dikkate almaksızın birliğine geri dönme görevini canı pahasına yerine getirmek istemektedir. Ancak Proska, onu bulan Zwiczos Sviços tarafından beş asker ve bir astsubay çavuştan oluşan demiryolu nöbet komandosuna götürülür. Birliğine

dönemeyen Proska, burada kalır ve artık savaşın son zamanları yaklaşmaktadır. Devriyelere katılıp savaşı burada iliklerine kadar hisseden Proska, ölümlere şahit olur, arkadaşları öldürülür, yaralanır. Yaşamının şans mı yoksa şansızlık mı olduğunun sorgulandığı savaş koşullarında kötülük günlük hayatın bir parçası haline gelmiş, ahlaki kabullere sığmayan insanlık dışı uygulamalar belleklerde ve vicdanlarda derin yaralar açmıştır. Bu durumun savaş sonrası dönemde ele alınıp değerlendirilmesi ve gerçeklerle yüzleşilmesi düşünüldüğü kadar kolay olmamıştır. Çünkü “(...) insanları insanlık dışı uygulamalara yönlendiren, insanlık onuruyla bağdaşmayan eylemler yaptıran otoriter uygulamaların insanları kimliksizleştirdiği, eylemlerini ve sonuçlarını sorgulayamaz hale getirdiği (...) (Uyanık, 2011, s.138) gerçekliği söz konusudur.

Arendt’in kötülük problemini sorgulaması, II. Dünya Savaşı sonrasında geride kalan korku, bunalım ve acılar henüz yeni iken ve savaş sürecinde yaşananlara dairdir. İnsanın o dönemki şartlarda, sıcağı sıcağına neyin ne olduğunu anlamlandırması kolay değildir. Arendt, soğukkanlılığına ve entelektüel birikimine rağmen kötülüğü anlamlandırmak için uzun bir zamana gereksinim duymuş, ilk etapta kötülüğü radikallikle özdeşleştirip insani olarak anlamlandırılmayacağını belirtmiştir. Fakat zamanla olaylar üzerine kafa yorup failerle yüzleştikçe, kötülüğü sıradan bir gerçeklik olarak açıklamıştır (Bakır, 2015, s.109). Hukukun ilkelerinin yok edildiği II. Dünya Savaşı döneminde vahşet olayları totaliter bir rejim olarak Nasyonal Sosyalizm tarafından meşrulaştırılmış, vicdani kabullere uygun olmayan uygulamalar ile bireyler fikirsiz ve bencil organizmalara dönüştürülmüşlerdir. Savaş döneminde insanlar çelişkilerle dolu olayları günlük yaşamlarında sık sık yaşamaktadırlar, ancak bunları analiz etmek için gereken düşünme becerisi bireylerde yok edilmiştir. Düşünme becerisinden yoksun bireyler toplumsal yığınları meydana getirmiştir. Bireyleri bu hale getirmek için başvurulan yollardan birisi romanda da rastlanılabilen dil oyunlarının kullanıldığı propagandalardır. Arendt (2012)e göre insanları yanıltıp olanları gizlemek için yapılandırılan dil oyunları arasında en etkili olan ve katillerin zihniyetine etki eden Hitler’in savaş emri olan “cinayet” ifadesi yerine “huzur içinde ölmesini sağlamak” cümlesini kullanmasıdır.

“O sırada dar yoldan aşağıya doğru huzur içinde gelen bir adam görüldü birdenbire, güzel bir Rus düşman, genç bir adam.

Beni göremiyordu (...). Beni her an fark edecek kadar yaklaştığında tetiği çektim.- Anıların ne kadar az işe yaradığını şimdi anlıyor musunuz? Bakın: Bu adam belki de çok mutsuzdu. Belki bugün la bana müteşekkir" (Lenz, 2018, s.16).

Alıntıdaki ifadelerden öldürülen bu düşmanın, öldürülmesinden müteşekkir olacağı düşünülmesi, Hitler'in "huzur içinde ölmesini sağlamak" emri ile örtüşmektedir. Arendt'in (2012) ifade ettiği gibi medeni ülkelerde nasıl insanın arzuları bazen ölümcül olmasına karşın, vicdanının sesi insana "Öldürmeyeceksin" dediği varsayılıyorsa, Hitler'in kanunları da katliam yapanların, cinayetin çoğu insanın arzularına uymadığını bilmesine karşın, vicdanının sesi insanlara "Öldüreceksin" demesini bekliyordu. Nazi Almanya'sında kötülük, insanların onun kötülük olduğunu kavramalarını sağlayan niteliğini kaybetmişti. Pek çok Alman ve Nazi, cinayet işlemenin, soygunculuk yapmanın, okumuşlarını makus talihleri ile yalnız bırakmalarının ve bu suçlara ortak olmanın cazibesine kapılmışlardır.

Kötülüğün sıradanlaştığı bu dönemde ölüm ve yaşam arasındaki ayırım gittikçe kapanmış, öldürmek ve ölmek normal bir olay haline gelmiştir. Ölüm ve yaşam arasında kalan yararlılar da bu bakış açısından nasibini almıştır. Vurulduğunda ağır yaralanan Stani'ye, arkadaşı Helmut yardım edilemeyeceğini düşünmüştür ve onu orada bırakma niyetindedir. Kötülük o kadar olağan ve sonucunda tepkisiz kalmak o kadar normal hale gelmiştir ki askerlerden yaralı olan Stani'yi beraberlerinde getirmeleri gibi bir refleks beklenmemektedir. Proska ise bir insanın bu durumda bırakılamayacağını savunmuştur. Ancak Stani'yi insani bir davranışla beraberlerinde taşımaları onların kendi hayatını tehlikeye atmaları, ölmeleri gibi bir durum görevlerin yerine getirilememesi riskini beraberinde getirecektir. Hitler rejimi, sosyal rollerinden ayırdığı bireyleri emirleri uygulayan bir canlıya dönüştürmüş ve onların hayatlarının her alanını kuşatıp anlamsızlaştırmıştır. Bu noktada roman iyilik ve özgürlük gibi insani erdemlerin unutturulduğu, hayatın rejim tarafından kısaca alındığı savaş şartlarında insan olabilmeyi sorgulamaktadır. Ölüm ve öldürme gibi kötülüğe yönelik örnekler sıradanlaşıp günlük hayatın bir parçası haline gelirken insanların bu olay karşısında tepkisiz kalmaları üzüntü ve yardıma benzer tepkiler göstermemeleri sadece fikirden yoksun olmadıkları aynı zamanda vicdan gibi insani özelliklerinin de yok edildiği anlamına gelmektedir. Burada vicdanın sesi olarak ortaya çıkan Proska, savaş koşullarında insani değerleri ön plana çıkarır. Bu

bağlamda Nasyonal Sosyalizm döneminde Alman askerleri arasında vicdani kabulleri ile hareket etmeye çalışan bireylerin olduğu söylenebilir. Romanda geçen olay örgüsü içinde bir Alman askerinin vurulan arkadaşları için hıçkırma hıçkırma ağlaması Alman askerlerinin de acılar yaşadığını, onların da sevgi ve arkadaşlık gibi insani duygulara sahip olduklarını gösterir. Alay komutanı babası Varşova önlerinde şehit olmuş Sütlüsandviç, kendisi için endişelenen annesine teselli ya da ölüm ile ilgili mektuplar yazmaktadır. Sütlüsandviç karakteri örneğinde görüldüğü gibi aslında onlar da savaşta üzülmüş, acılar çekmiş, yaralanmış ve yakınlarını toprağa vermiştir. Bir başka örnek Zacharias karakterinin doğan çocuğunu göremeden ölmesidir. Bu durumlar onların da savaştan olumsuz etkilendiğinin ve en önemlisi onların da savaş mağduru olduğunun kanıtı olarak görülebilir. Ayrıca düşmanları için başvurulacak son çarenin onları öldürmek olduğunu düşünen Alman askerleri de vardır. Savaş döneminde Alman askerlerinin de zor duruma düştüğü açıktır. Ancak askerler düşünme becerilerini harekete geçirecek güç ve kuvvetten yoksundur, çünkü günlük olaylarına bakıldığında temel ihtiyaçlarını zorlukla karşılamaktadırlar, günlük rutinleri düşman gözlemek, savaşmak gibi günü kurtarmaya ve hayatta kalmaya yönelik eylemlerdir. Yaşamları bir tür işkenceye dönüşen ve ormanda sıkışıp kalan Alman askerleri sadece mekânsal olarak sınırlı bir alanda düşman tarafından çevrilmemektedirler, onlar aynı zamanda Nazi ideolojisinin her türlü dayatmaları ile kuşatılmışlardır. Savaş sürekli devam etmekte, askerliğin bitmesi olası görülmemekte, askerler içinden çıkamayacakları bir durum nedeniyle bunalıma girmektedir. Askerlerin ormanda yaşadıkları koruganın adının Ormanın Huzuru olması Alman askerlerinin de huzuru aradığının, onların arasında da savaştan bıkmış kişiler olduğunun belirtisi olarak görülebilir. Gottlieb Hoffmann örneğinde olduğu gibi bu huzur arayışı ve savaştan kaçmak için ortadan kaybolan askerler de vardır.

Genel olarak değerlendirildiğinde askerler fikirsizliği benimseyip emirlerin sonuçlarını düşünmemekte, başka çareleri kalmadığı için savaşa katılmakta gönüllü ya da gönülsüz olarak ölüme yürümektedirler. “Kötülüğü belirleyen tek neden, uygun koşulların oluşmuş, insanların da kaidelere uygun hareket etmiş olmalarıdır. Kötülük, sıradan olanın içine nüfuz etmiştir. Aynı koşullar altında, bu koşullarla sınanmadığı için masumlar safında kalan pek çok insan, belki de aynı eylemlerde bulunacaktır” (Özakın, 2019, s.445). Burada

askerlerin en büyük suçu şiddet uygulamalarının varacağı sonuçları düşünmemeleri, üstlerine karşı sürekli bir emir komuta zinciri içinde itaatkâr olmalarıdır. Ancak Nazizm'in sebep olduğu asıl vahim olan yapılan vahşeti insan vicdanına uymayan yasal bir çerçeveye oturtmasıdır. Böylelikle kötülük fikirsiz bir eylem olarak ortaya çıkmakta ve bu eylemin sonuçları sadece sıradanlaşmamakta, aynı zamanda meşrulaşmaktadır. Emirler ve otorite, sürekli savaş ve ilerleme arzusu insanların özgürlük anlayışını yok etmiştir. Savaşın ve Hitler'in insanları içine düşürdüğü durum onların kötülüğe karşı direnç gösterememelerine sebep olmuş, rejim tarafından kuşatılan bireyin temel insani hakları muğlaklaştırılmıştır. "Daha önce de birkaç kez üstten uzaklaşma aşamasına geldiğim oldu, ama bir şey her seferinde geri dönmeye zorladı beni" gibi ifadeler onların savaşmaya mahkûm edildiğine işaret etmektedir. Onlar her şeye rağmen bu mahkumiyete dayanmak istediklerinde, bu kez içinde buldukları emir komuta zinciri onları köşeye sıkıştırmaktadır. Bu sıkışmışlık onları kaçmaya zorlansa bile "bir şey" onları alıkoymaktadır. Onları gören hiç kimse olmadığında da emirlere uyduklarını ve sistemin işlemlerini sağladıkları görülmektedir. Burada "bir şey" ile kastedilenin ve onları kayıtsız emirleri uygulamaya iten nedenin savaş dönemindeki alışkanlıklar, bu alışkanlıkların sebebinin de Nasyonal Sosyalizm ve Hitler rejiminin yarattığı fikirsizlik ve düşünmeme ortamı olduğu ileri sürülebilir. Dönem koşullarında hâkim olan Nasyonal Sosyalizm rejimine temas edenlerin, bundan öyle kolay kurtulamayacakları, özgürlüğün onlar için bir düşten ötesi olmadığı gibi düşünceler emir komuta zincirini ve otoriteye koşulsuz itaati perçinlemektedir. Başok Diş (2017, s.191) koşulsuz itaat etmeyi tercih eden insanlar için boyun eğdiği otoritenin haricindeki her fikrin gereksiz olduğunu belirtir. İnsanın düşünme becerisinden vazgeçmesi ve ahlaki olarak iyi ve kötü arasında seçim yapmaması önemli bir problemdir. Bu nedenle, düşünememe ve bilmeme sorunu ahlaki bir konu haline gelir. İnsan, itaati tercih ederken fikirsizliği ve düşünce yoksunluğunu da seçer ve bu insanda ahlaki olarak bir uyku durumu oluşturur. Bu kişi Kantçı anlamda değerlendirildiğinde artık otonom değildir, çünkü kendi aklı yolu ile eylemlerini belirlememektedir. "Hiç konuşmadan, aralarında anlaşmak ya da birbirlerini uyarmak için tek kelime bile etmeden yere yattılar, tüfeklerinin namluları sol kollarının üzerinde beklediler. Beyinlerine nasıl kazındıysa, öyle" (Lenz, 2018, s.84-85) ifadeleri bireylerin bu fikirsizliğinin, onları düşünmeden emirleri yerine getiren yığınlara, emirleri ise belleklere kazınan

alışkanlıklara dönüştürdüğünü gösterir. Bu durum edindikleri alışkanlıkları sürekli yineleyen kitlelerin, savaşın piyonları haline gelmesine sebep olmuştur. Ancak aşağıdaki ifadelerde görüldüğü gibi Sütlüsandviç gibi bazı karakterler savaşın sonuna doğru görev kavramını sorgulamaktadır:

“Görev denilen şey,” dedi Sütlüsandviç aşağılayarak. “Bunu derimizin altına zerk etmiş olmalılar. Böyle delirttiler bizi, bağımlı hale getirdiler. Rafine ettikleri görev serumunu enjekte edip uyuşmamız için uğraştılar” (Lenz, 2018, s.80).

Bu ifadelerle Lenz’in, diğer romanlarında da görülen görev, görev bilinci, görev adına sorgulamadan uygulamaya konulara yönelik eleştiri yönelttiği düşünülebilir. Bu noktada görev bilincinin suç ve sorumluluk konuları bağlamında sorgulanması gerekir. Çünkü görev bilinci normal şartlarda bireyi suç ve sorumluluk yüklenmesi gereken eylemleri yerine getirmeye itebilmektedir ve Nasyonal Sosyalizm rejimi tarafından verilen emirleri uygulamaları, onların suç ve sorumluluktan muaf olduğu anlamına gelmemektedir. Bu konu ile ilgili olarak savaş sonrası Almanya tarihinde suç ve sorumluluk gerçekliği farklı alanlarda ele alınmıştır.

Örneğin savaş sonrası Alman edebiyatının üyeleri suç ve sorumluluk gerçekliğini geçmişle hesaplaşma ve onun üstesinden gelme unsuru olarak değerlendirmişlerdir. Bu gerçeklik bir katharsis işlevi görmüştür (Tatlıcı, 2014, s.29). Savaşa asker olarak katılarak savaşı yaşayan ve savaş sonrası döneme tanık olan roman yazarı Lenz’in bu konuları sık sık eserlerinde konulaştırması yoluyla yazma eylemi ile katharsis yaptığı savunulabilir. Onun ele aldığı konular arasında bir otoriteye dayalı görev bilinci öne çıkanlardandır. Arendt’e (2012, s.144) göre emir ve emre itaati zorunlu hale getiren siyasi deneyim savaş alanında bulunmaktaydı. Kararların hızla alınıp uygulanabilmesi gerekliliği ve tehlikenin varlığı, bir otoritenin oluşturulması için gerekli nedenlerdi.

Otoritenin sağlanması için komutlara her daim uyum şarttır. Buna karşın savaşın sonunda bir otoriter rejim olarak Nasyonal Sosyalizm’in gücü sarsılmıştır ve askerler arasında görev bilincini eleştirenler kendini göstermiştir. Çünkü sadece akıl odaklı yaşamın sorgulanmaya açık olduğu gerçekliği yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır.

Kant, akıl kavramını öne çıkararak, akla uygun davranışları sınıflandırmakta ve toplumsal çıkarları ön planda tutmaktadır. Akıl temelli hiyerarşik bir yapının sorunları çözüyormuş gibi görünmesi Aydınlanmanın eleştirilen tarafıdır. Kant'a göre aklın toplumsal ve bireysel kullanımları vardır. Bilim insanları belirli bir okur grubu için yazdıklarından onların akıl kullanımları toplumsal kullanım içinde yer alır, emir altındaki asker ve memurlar ise emirleri uygulamakla görevli olduğundan emirleri kendi akılları doğrultusunda değiştirememektedir. Askerin emre itaati, akla dayalı hiyerarşik yapının tepesindeki otoriteyi gösterir. Askerin davranışları otorite tarafından belirlendiğinden ona emirleri uygulamaktan başka bir çare kalmamaktadır. Burada kendi içinde çelişkili gibi duran otorite kavramına ulaşılmaktadır (Zengin, 2019, s.193). Lenz'in diğer eserlerinde de eleştirilerinin odağında yer alan, Arendt'in de değindiği otoriteye kayıtsız şartsız itaat, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan vahşetin en büyük nedenlerinden birisidir. Sadece akıl, rasyonalite temelli ve sonuç odaklı uygulamaların nelere sebep olabileceği II. Dünya savaşında yaşananlar dikkate alındığında net bir biçimde görülmektedir. İyi bir memur, iyi bir asker olmak adına sorgusuz sualsiz uygulanan emirlerin Nasyonal Sosyalizm yönetiminin en büyük dayanağı olduğu savaş sonunda emirlerin uygulanamaz duruma gelmesi ve III. Reich'in yıkılması ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bireylerin davranış ve kararlarında analitik düşünme becerisine sahip olması doğruya ulaşma adına gereklidir. Bu analitik düşünme becerisinin iyi olana ulaşmadaki önemi romandan yapılan aşağıdaki şu alıntıda da yer almaktadır:

“Bak Walter: Her zaman iyi olana yönelmeliyiz. Basit geliyor, biliyorum. Ama kötülüğün çeşitli görünüşleri olduğu için, hastalık bulaşmış amaçların gözden geçirilip değiştirilmesi, zararlı taraflarının ortaya çıkarılması ve bilgi birikimiyle varılan sonuçlardaki açıkların kapatılması gerekiyor. Bunu yapabilmek ise çok büyük bir analitik yetenek ve insanın kendine karşı tamamen açık olmasını gerektiriyor. Yirmi yıl boyunca peşinde koştuğun bir şeye, sadece yanlış olduğunu anladığında değil, aynı zamanda basit, kötü niyetli, tehlikeli ve öldürücü olduğunu sezdiğinde de tekme atabilecek güçte olmak lazım (Lenz, 2018, s.82).

Bu alıntı analitik düşünme becerisinin, içinde yaşanan çağda yanlış, kötü ve öldürücü etkisi olduğu anlaşılan her şeyin bir kenara

birakılmasını zorunlu kıldığını göstermektedir. Bireylerin düşünme becerisinin köreltildiği Nasyonal Sosyalizm döneminde ise koşulsuz itaat etme yaşanan vahşette kötülüğün sıradanlaşmasına, ölümün insana olması gerekenden daha yakın olmasına, suç ve masumiyet gibi insanın temel hakları ile ilgili kavramların anlamının flulaşmasına neden olmuştur. Ancak bu durum savaş sonrası dönemde yaşananların sorgulanması ile birlikte suçlu ve sorumluların belirlenmesini engelleyememiştir.

Arendt'e göre, itaat etmenin ve emirleri uygulamanın masumiyetle alakası yoktur. Totaliter rejimin emirlerini uygulayanlar, var olan düzenin devamını sağlarlar. Bu nedenle, olayların kötü sonuçlarından muaf tutulamazlar ve sorumludurlar. Bu suçları işleyenler, emirleri uygularken ne yaptıklarının bilincinde değildirler. Bu kişilerin fikirsiz olmaları, suç işlemelerinin nedenidir. Bu bağlamda kötülük ve fikirsizlik birbiri ile ilişkilidir (Erdem, 2010, s.13-14). Kant, insanın pratik aklını kullanarak hukukun temelleri olan bazı ilkeleri bulabileceğini belirtir. İnsan yasalara uymaktan fazlasını yapabilir, itaat etmeyebilir, özgür iradesini hukukun kaynağı olan pratik akıl ile özdeşleştirebilir. Eichmann'a göre bu kaynak Führer'dir. Eichmann sürekli görevini yerine getirmiştir, kendi eğilimlerine göre davranış göstermemiştir (Erdem, 2010, s.8).

Bu noktada aklın yanında vicdani ilkeler ve ahlaki değerlerin bireylerin kararlarındaki önemi ortaya çıkmaktadır. Ancak savaş koşullarında bu ilke ve değerlere göre hareket etmek kolay değildir. Örneğin Proška'nın savaşa karşı tavrı olumsuz olmasına karşın şartlar onu savaşa sürüklemektedir. Bir gün devriyedeiken Wanda'yı düşman saflarında görür. Yine başka bir gün istemeye istemeye bir düşmanı öldürür ve onun Wanda'nın abisi olduğunu öğrenir. Savaş dönemi koşulları Proška'yı bu duruma getirmektedir. Aynı koşullar altında onun gibi savaşa karşı olan bireylerin de benzer şeyleri yapmaları olasıdır. Savaşın sonu yaklaşmaktadır, savaş koşullarında onun arkadaşları arasında firar edenler olmuştur. Kendisi de bir gün partizanlara esir düşünce Tamaschgrođ istasyonuna götürülmüştür. Burada nöbetçi ona şunları söyler:

“Yenildiğiniz anda kardeş olmak istiyorsunuz. Çok tanıdık. Ne zaman ki merhamete ihtiyaç duyuyorsunuz, kirli hayatınız değerli oluyor, korkuya kapılıyorsunuz, ancak o zaman kardeşlikten söz ediyorsunuz (...). Kardeşlik: Kaybedenler hep

böyle söyler. Dünyada kefarete ödemenin daha iğrenç, daha ucuz bir yolu yok. Kardeş dersin ve her şey unutulur, öyle mi? Silah senin elinde olsaydı da kardeş diyecek miydin bana?" (Lenz, 2018, s.178).

Aslında bu ifadelerde savaş sırasında şiddetin her türlüünü kullanmaktan kaçınmayan Nasyonal Sosyalizm rejiminin uygulayıcılarının, emir komuta sistemi içinde yer alanların yenilgi yaklaştığında ve savaşı kaybettiklerinde kardeşlik ve merhamet kavramlarını öne sürmelerine yönelik bir eleştiri söz konusudur. Arendt (2012) de Nisan 1944'te Nazilerin yeterince insan gücü kalmadığına ve kararlı bir muhalefetle karşılaşınca sertliklerini koruyamadıklarına dikkat çeker. Gestapo¹ ve SS² üyelerinin bile amansızlığı şefkatle bir araya getirdiğini belirtir.

Buna karşın gerçekten Proška gibi savaş taraftarı olmayan, vicdanın bir köşesinde insani özelliklerini koruduğunu kanıtlayan Almanlar da vardır. O savaş mağduru bir Alman olarak vicdani hesaplaşmalara girmektedir, ancak kötülüğün sıradanlaştığı bu savaş onu yine öldürmeye zorlamaktadır. Esirliği sırasında Wolfgang ile karşılaşır ve beraber düşman tarafına geçerler. Proška ve Wolfgang, Almanlara karşı savaşan bir saf değiştiren olmuştur artık ve saf değiştirmelerinin gerekçeleri ahlaki değerlere dayanmaktadır. Lenz'in romanda bireylerin kendi bilinçlerini kullanarak ahlaki yargılara varmaları gerektiğine ve her bireyin bu yargılamalar sonucu vereceği kararlardan sorumlu olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanında Lenz romanda yer yer, insanların emirleri yerine getirmek için başka insanları nasıl öldürdüğünü ve onların psikolojik durumlarını tartışmaktadır. Bu insanların yok edilmeleri emrini uygulayanlar elbette ki emirleri yerine getirmektedir. Ancak bu vahşeti yerine getirmeleri onların ahlaki ve vicdani değerler ile kendiliğinden bir şeye başlama becerilerinin yok edildiği anlamına gelmektedir.

Arendt, totaliter tahakküm altında bireylerin kendiliğinden yeni bir şeye başlamalarının köreltildiğine ve yok edildiğine şahit olmuştur. Bu durum hem toplama kamplarında hem de dışarıdaki yığınlar arasında görülmüştür. Toptan tahakküm insanı özne yapan kendiliğindenlik özelliğini büyük ölçüde tahribata uğratmıştır (Çoşkun, 2019, s.43). Roman olay örgüsü içinde de totalitarizmin,

¹ Nazi Almanyası Gizli Polis Teşkilatı (Almanca açılımı: Die Geheime Staatspolizei)

²Nazi Almanyası'nda Koruma Timi (Almanca açılımı: Schutzstaffel)

bireyin kendiliğinden bir şeye başlayabilme becerisine olumsuz etkileri dikkate alınmalıdır. Savaşın son dönemlerinde totalitarizmin ördüğü duvarlar yıkılmaya başladığında, Proška ve Wolfgang artık kendiliğinden bir şeye başlama iradesini göstermeye başlamışlardır. Saf değiştiren Proška ve Wolfgang savaş döneminde yaşananların belleklerinde yer edindiğini ve yakalarını bırakmayacağını bilmektedir. Ancak onlar içinde bulunduğu koşullara zorunlu olarak gelen ya da vicdani yargılamalar sonucu doğruyu bulan Almanlar olarak yaptıklarının insanlığın özgürlüğü adına gerekli olduğunun farkındadırlar. Buna karşın Proška da savaşın son döneminde subayın verdiği ilk emri yerine getirerek saf değiştirmiştir. Savaştan kurtulmak, özgürlüğe kavuşmak için saf değiştiren Proška, aynı savaşın karşı tarafında yine ölüm, vahşet ve şiddet içine düşmüştür. O, yine emir komuta zinciri içinde ve emirlerin sorgusuz uygulanması gereken bir düzen içinde bulmuştur kendini. Keskin nişancılar o “eğlenceli hedefleri” anıyorlardı ifadeleri aslında bu tarafta da şiddetin ve vahşetin olduğunu, burada da kötülüğün, ölümün normalleştiğini göstermektedir. Hitler döneminin şiddetini durdurmak için başvuru yöntem yine şiddetin kendisinden başkası değildir. Bunun sonucunda savaşın son dönemlerinde yaşananlar kimi zaman “Her eylem gibi şiddet pratiği de dünyayı değiştirir; ama en olası değişim, daha şiddetli bir dünya doğrultusundadır” ifadelerini doğrulamıştır (Arendt, 1997, s.90). Hiddet ortaya çıkaran olaylar karşısında şiddete başvurmak muazzam bir cazibeye sahiptir. Kafa yorarak eyleme geçmek şiddetin doğasına aykırıdır. Ama bu şiddet ve hiddetin akıl dışı olduğu anlamına gelmez. Kamu ve özel yaşamında şiddetin anıdalığının tek çare olduğu gerçeklikler söz konusudur. Yani bazı durumlarda şiddet adaletin terazisini dengelemede tek çaredir. Şiddet doğal insani durumlar arasında yer alır ve insanın buna karşı tedavi edilmesi onun insanlıktan çıkarılması demektir. Ancak insanların adalet için kanunları kendileri uyguladıkları bu eylemler, uygar toplumlarda anayasaya aykırı davranışlardır (Arendt, 1997, s.72). Çünkü şiddet ve hiddet akıl dışı olmasa da uygar toplumların temel dayanağı olan ahlak ve vicdan gibi değerlerle uyuşmamaktadırlar. Bu nedenle uygar toplumlarda savaşın ve şiddetin hiçbir biçimde bir amaca ulaşmak için meşrulaştırılamayacağı söylenebilir. Bu düşünceyi hayata geçirmenin o kadar kolay olmadığı II. Dünya Savaşı sürecinde roman başkahramanı Proška kendine güven veren bir dünya arayışındadır. Fakat onun özgürlüğe ulaşmak için Batı’ya ilerleyiş içindeki yeni tarafta bulunması onu ölümle yüz yüze getirmektedir. Katıldığı taraf

ilerlemektedir, ancak birey olarak Proska kendini korumak için savaş şartlarında şiddet uygulayıcısına dönüşmektedir. Proska, Hitler rejimine karşı ilerlerken Rogalski'yi yani eniştesini yanlışlıkla vurarak öldürür ve aynı zamanda kız kardeşi Maria'ya ulaşır. Buna karşın eniştesini vurduğunu ona söyleyemez. Söyleyemediği bu anı onun peşini bırakmaz, omuzlarında bir yük olarak kalıp roman kurgusunun çatısını oluşturur. Arendt'in (2012, s.119) cümleleri ile ifade etmek gerekirse "Eyleme başlayan herkes, sadece kendi edimiyle her şeyi değiştirdiği ve onu daha da öngörülemez yaptığı için, sonunu asla önceden söyleyemeyeceği bir şeyi harekete geçirdiğini bilmelidir". Bu nedenle başvurduğu şiddetin sonucunu öngöremeyen Proska, vicdani yükünü ömür boyu taşıyacağı bir sonuçla baş başa kalır. Ayrıca bireylerin savaş sonrası dönemde savaş döneminden kalma alışkanlıkların etkisinden kurtulamadıkları romanda yer yer ele alınmıştır.

Proska caddede gezerken iki yaşlı kadın görür ve konuşmak için onların peşinden gider. Ancak kadınlar ondan kaçarak evlerine giderler. O da arkalarından evin girişinde bir nişe saklanarak onları dinlemeye çalışır. Daha sonra oradan koşarak kaçması, arkasına bakıp takip edilip edilmediğini kontrol etmesi, tavernada gördüğü dans eden tek elli adam, yatakta uyumaya zorlanması ve hep silah taşımaya alışkın boş ellerini cebinde saklaması gibi durumlar sadece Proska'nın değil, savaşı yaşayan herkesin peşinden gelen gerçeklerdir. Savaştan geriye kalan bu gerçekler bireylerin yaşamına sinmiştir ve öyle kolay kolay ortadan kaybolmayacaklardır. "Ev sahibini düşünmek gereksizdi gerçi, ama Proska yeni durumuna bu kadar çabuk alışamıyordu, bu yüzden de istemsizce pencerelerin altından iyice eğilerek, içeriden görülmeyecek şekilde geçmeye çalıştı" (Lenz, 2017, s.229) gibi ifadeler de savaş sonrası dönemde savaşı unutamayan bireylerin ruh halini yansıtır. Bireylerin bu ruh halini, içinde buldukları dönemin ve yeni düzenin dayatmaları daha da zor bir duruma sokar. Onlar aradıkları barış ve özgürlük ortamını bulamamışlardır. "Ama savaşa zorunluluğu-farklı bir savaş biçimi tabii- bitmedi. Sosyalist toplumlar durulmadı. Durgunluk, burjuva dünyasında var sadece, bu yüzden her burjuvanın sfinker kaslarına kramp giriyor" (Lenz, 2017, s.228) cümleleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın farklı biçimde devam ettiğine işaret eder. Arendt'in (1997, s.15) belirttiği gibi II. Dünya Savaşı'ndan sonra barış değil, soğuk savaş ve askeri-sınai-emek gelişmiştir.

Savaştan çıkan Almanları farklı bir baskıcı düzen beklemektedir. Hitler rejiminden kaçan bireyleri başka bir totaliter düzen silikleştirmeye devam etmiştir. Buna karşın Hitler döneminin totaliter uygulamalarını benimseyen toplum için Doğu Almanya'daki yeni düzene ayak uydurmanın çok zor olmadığını söylemek de yanlış olmaz. Arendt'in (2012, s.16-17) de dile getirdiği gibi trajik olan ülkenin Nazi işgalinden kurtuluşunun otomatik olarak küçük ve gizli özgürlük adalarını yok etmesi değildi, çünkü bu kaçınılmazdı ve onu miras alıp sorgulayacak, hakkında düşünecek kimsenin olmadığı fark edildiğinde trajedi başladı.

Nazi rejiminden sonra Doğu Almanya'daki durum toplumdaki bireylerin tedirgin olmalarına neden olacak kadar huzursuz edicidir. Proska'nın bürodaki çalışma arkadaşları hızla değişiyordu. Geliyorlar, işlerini yapıyorlar ve bir gece kayboluyorlardı. Proska bunun sorumlusunu bilmiyordu ve bu olanlardan huzursuz olmaktaydı. Tüm bu yaşananlara rağmen Proska bütün bunları kimin yaptığını bilmiyordu. Bu noktada Arendt'in bakış açısı ile yeni bir egemenlik biçiminden söz edilebilir. Arendt'e (1997, s.44-45) göre Avrupa ulus devletlerinin yükselişine eşlik eden mutlak iktidarlara, kadim Yunan'dan bu yana var olan monarşi ve oligarşide tek ya da birkaç kişinin, aristokrasi ve demokraside en iyi ya da çoğunluğun egemenliğine bugün egemenlik biçimlerinin en son ve en güçlü biçimi eklenebilir: ne tek ne de en iyi kişinin, birkaç kişinin ya da pek çok kişinin sorumlu tutulmadığı "Hiç Kimse"nin egemenliği olarak betimlenen bürokrasi ya da karmaşık bir bürolar sistemi emenliği. Eğer tiranlık hesap vermekle yükümlü olmayan hükümet olarak adlandırılacak olursa "Hiç Kimsenin" egemenliğinin en tiranca olan olduğu nettir. Yapılanlar ile ilgili hesap verecek kimse yoktur. Sorumluluğun kimde olduğu ve düşmanın kim olduğu belirlenemez.

Savaş sonrası Doğu Almanya'da kurulan yeni düzende düşmanın kim olduğu belli değildir ve yanı başınızdakinin bile düşman olması beklenebilir. Bu durum, tıpkı Proska gibi diğer bireyleri de huzursuz eder. O, tanıdığı en üst düzey yetkili olan albayla görüşmeye gitmek için işten erken çıkar ve bürodan çıkınca gezerek istasyona gelir. Orada bekleyenlerin kendisi ve bir yaşlı adam dışında kadın ve çocuklardan oluştuğunu fark eder. Onlar treni beklemektedir ve gelen trenin vagonlarından sadece erkekler inerler. Proska, bunların arasında Zwizos'u görür. Burada ilginç olan romanın başlangıç bölümlerinde Proska cepheye giderken mayına

çarpan lokomotif devrilince onu, Zwizsos bulur ve onu korugana götürür. Romanın son bölümlerinde ise Zwizsos cepheden arta kalan askerler arasında istasyona gelince onu Proska tesadüfen görür. Ama Zwizsos ona selam vermeden ondan kaçır. Bu durumun nedeni toplumda bireylerin birbirlerinden korktuğu bir atmosferin varlığında aranabilir.

Proska albayın yanına geldiğinde onunla tartışır. Ona, onlara uymayanları ortadan kaybettiklerini, bir sabah aniden işe gelmediklerini, kimsenin yerlerini bilmediklerini söyler ve bu insanlara ne olduğunu sorar. Ardından albaydan şu sözleri duyar:

“Sadece kendine sakladığın bir şeyi benim de biliyor olmama üzölmüş gibisin. İnan bana, risksiz bir devrimi gerçekleştirmenin tek yolu da burada gizli. Sizin ne bildiğinizi bilmeseydik, ne istediğinizden haberimiz olmasaydı, sobanın yanına uzanıp büyükannemizin bizi beslemesini bekleyebilirdik (...). Devrimin sadece tek bir koşulda başarılı olacağını gördüğümüz için. Ve bu koşul sizin ne bildiğinizi bilmek zorunluluğunu gerektirir, bizim bilgimiz, ancak kafanızı içindeki bilgiyi keşfettiğimizde geçerlidir” (Lenz, 2018, s.245-246).

Albayın bu sözleri bu yeni totaliter düzenin kendini korumak adına bireylerin bireyselliklerini, düşüncelerini ve özgürlüğünü boyunduruk altına alındığının kanıtıdır. Ondan gizli düşünmek artık çok zordur, Hitler dönemindeki gibi insanların topluca yok edilmeleri olmasa da yine o dönemdeki gibi düşünceler prangalanmaktadır. Bu dönemdeki totaliter düzenin romandaki en üst düzey uygulayıcısı Proska'nın tanıdığı albay, görünmeden ve bilinmeden düzenin yürümesi için emirleri yerine getirmektedir. Konuşma sırasında “Pencereden görölmek hoşuma gitmiyor” ve “Kendimi savunmasız hissediyorum. Bunu anlayabiliyor musun?” (Lenz, 2018, s.247) ifadelerini kullanmasından albayın da savaş dönemindeki gibi pencere önünde hedef olma korkusu yaşadığı anlaşılır. Albay sadece rasyonalite temelli düşünürken, “Tanrı karartma perdesinin arkasından da görür” (Lenz, 2018, s.248) diyen Proska, vicdani ve ahlaki ilkelere sahip bir karakter konumundadır. Kimse görmese de yapılan eylemin ahlaki ve vicdani kabullerle örtüşmesi gerektiği meselesi onun için öne plandadır. Bu bağlamda emirleri ve totaliter düzenin uygulamalarını sorgulayarak Proska, otorite tarafından istenmeyen bir davranışta

bulunur ve otorite onun peşine düşer. Çünkü Arendt'in (1997, s.62) de belirttiği gibi totaliter rejim tüm iktidarlardan korktuğu için düşmanlarının yanı sıra dostlarına ve destekçilerine karşı da işleyebilmektedir.

Romandaki olay örgüsü de bu yönde gelişir. Proska albayın yanından ayrılınca eve gitmez, her zaman uğradığı birahaneye gider. Orada Kunkel ona evde onu bekleyenler olduğu ve ortadan kaybolması gerektiğini söyler. Gece yarısından sonra karşılaştığı bir kadınla beraber nöbetçileri atlatarak sınırı geçerler. İstasyona gidip kuzeye giden trene biner. Özgürlük arayışı ile birlikte umut beklentisi içinde olan Proska istasyonda indiğinde orada bir plakette ilanları görür. Bunlara bakarken “Kayıp kocam Kurt Rogalski hakkında bilgisi olan var mı? Son olarak Doğu Prusya’da, Sybba’da görülmüştür. Görenlerin eşi Maria Rogalski’ye bildirmesi rica olunur” (Lenz, 2018, s.255) yazan ilanı görür. Bu noktada Proska geçmişi ile hesaplaşmaya sokulur: “Maria, kız kardeşin, kocasını arıyor. Onu sen öldürdün. Onun senin atış menziline girdiğine herkes şahitti. Ama bükülen senin parmağın, geri tepmeyi karşılayan senin omuzlarındı” (Lenz, 2018, s.255-256). Bu alıntıda dönem şartlarında onun nefsi müdafaa nedeniyle eniştesini yanlışlıkla öldürdüğü, bunun vicdani sorumluluğunun ise olayın uygulayıcısı olan Proska’ya ait olduğu dile getirilir. Özgürlüğüne ulaşmak için davranış, uygulama ve eylemlerinde aklın yanında, ahlak, duygu ve vicdanın birlikteliğinde yargıya varan Proska, bu olayla hesaplaşmasında da aynı yolda yürür. Proska kız kardeşine gerçekleri yazmaya cesaret edene kadar aradan aylar geçer. Bir gün postacı, ona Maria’ya gönderdiği mektubu geri getirir. Üzerinde “Teslim edilemedi. Alıcı bilinmiyor” (Lenz, 2018, s.256) yazmaktadır. Böylelikle yazar, olay örgüsünün sonunda okuyucuya kız kardeşinin başına ne gelmiş olabileceğini düşündürerek şekilde romanı sonlandırır.. **Sonuç**

Bu çalışmada Lenz’in ni anlatan“Saf Değiştiren” romanı Arendt’in felsefi görüşleri ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. II. Dünya Savaşı döneminin ve savaş sonrası dönemin anlatıldığı romanda emirleri yerine getirme ilkesi ile insanlık dışı uygulamalara başvurmaları sonucunda insanların benliklerini kaybettikleri görülmektedir. Dönem gerçeklerinin anlatıldığı roman, benzer koşullar altında tekrar böyle uygulamalara başvurulabileceği ihtimalini göstermeye yönelik bir uyarı olarak algılanabilir. Kötülüğün kaynağı bireylerin düşünme ve fikir yürütme becerilerinden yoksun

olmasıdır. Roman kurgusu içinde yer alan olaylar bu gerçeklik ile örtüşmektedir. Romanın içeriği aynı zamanda failin her zaman sonucunu düşünmeden yaptığı eylemlerden doğan suç ve sorumluluktan mesul olduğu düşüncesini de onaylamaktadır. Bu noktada aklını kullanma becerisinin yanında, bireylerin vicdani değerleri ve ahlaki ilkeleri gözeterek kararlar vermesi gerektiği gerçekliğinin romanda iletilmek istenilen mesajlar arasında yer aldığı sonucuna varılabilir.

Romanda başkarakter Proska'nın savaşın son dönemlerinde ahlaki ilkeler ile doğruyu bulma ve özgür iradesi ile karar verme çabası dikkat çekmektedir. Roman kurgusunda Almanların da savaş döneminde vicdani hesaplaşmalar yaşadığı, onların da savaş mağduru olduğu görülmüştür. Öyle görünüyor ki artık yaşanan olaylar tek bir sonuca ulaşmak yerine, birbiri ile zıtlıklar içeren gerçeklikleri beraberinde getirebilmektedir. Bu durum olayları ve bu olayların sonuçlarını ele alırken çok boyutlu yaklaşımların benimsenmesini gerektirmektedir. Mesela Almanların arasında görev bilinci ile emirleri düşüncesizce yerine getirenler olduğu gibi, bunları sorgulayan, ancak dönem koşulları dolayısıyla savaşa katılanlar da bulunmaktadır. Bu insanlar, kendi özgür davranışlarına yöneldikleri savaşın son dönemlerinde totalitarizmin silikleştirmesinden kurtulup birey olarak kendilerini ortaya koymaya başlamışlardır. Saf değiştirip özgürlüğü arayan Almanlar, savaş sonrası dönemde Doğu Almanya'da tekrar totaliter bir düzenle karşı karşıya kalmış ve yine çıkmaza sürüklenmiştir. Proska böyle bir durumda özgürlük arayışını sürdürmüş ve Batı Almanya'ya geçmiştir. Ancak yaptıklarından ve yapılanlardan dolayı suç ve sorumluluk taşıyan Proska'nın savaş döneminde yaşadıkları anısal bellekte kazınmış ve peşini bırakmamıştır.

Lenz'in romanda ortaya koyduğu Almanların da Hitler rejimi ve savaş döneminin mağduru olduğu gerçekliği, onları savaş sırasında yaşananların suç ve sorumluluğunu taşımalarından muaf kılmamaktadır. Romanda bu durum başkarakter Proska aracılığıyla okuyucuya sunulmuştur. Onun vicdani, insani ve ahlaki değerleri gözeterek hareket eden Almanları temsil ettiği ileri sürülebilir. Romanda başkarakter Proska aracılığı ile bireyin düşünme becerisi ve vicdani sayesinde iyi ile kötü arasında ayırım yapabileceğini anlatan, insani değerlere uygun kararlar verebileceği gösterilmiştir. Proska, emir-komuta zinciri ya da yerimde kim olsa aynı şeyleri yaparak

emirleri uygulardı gibi bahanelere sığınmak istememiş, savaş döneminde ve sonrasında kötülüğün uygulamasının önüne geçmeye çalışmıştır. Her türlü emre itaat etmek ve mutlak başarıyı ilke edinip sonuca odaklanmak yerine sorgulamayı, şüphe duymayı ve insani değerlere göre hareket etmeyi kendine ilke edinmiş bir karakter konumundadır.

Kaynakça

- Alperen, A. ve Salur, H. (2008). Hannah Arendt'te Şiddet ve Şiddetin Kaynağı Üzerine Din Sosyolojik Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 65-95.
- Arendt, H. (1997). *Şiddet Üzerine*. (Çev. Bülent Peker). İstanbul: İletişim
- Arendt, H. (2012). *Kötülüğün Sıradanlığı* (2.baskı) (Çev. Özge Çelik). İstanbul: Metis Yayınları.
- Arendt, H. (2012). *Geçmişle Gelecek Arasında* (4.baskı) (Çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bakır, K. (2015, Bahar). Hannah Arendt'te Kötülük Problemi. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 25, 97-113.
- Başok Diş, S. (2017). Kötülüğün Sıradanlığı Karşısında Özerk Birey. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (23),180-201.
- Çoşkun, B. (2019). *Hannah Arendt'te Sorumluluk, Düşünme ve Yargılamanın Anlamı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Erdem, H. (2010). Hannah Arendt'in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (9) , 4-19.
- Göğebakan, T. (2004). *Tarihsel Roman Üzerine*. Ankara: Akçağ.
- Kısa, A. Y. (2017). *Siegfried Lenz'in Öykü ve Romanlarında Hayatın Anlamlandırılmasına Yönelik Sorgulamalar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kundera, M. (2012). *Roman Sanatı* (4. Baskı) (Çev. Aysel Bora). İstanbul: Can.
- Lenz, S. (2018). *Saf Değiştiren* (Çev. Ayşe Sarısayın). İstanbul: Can.
- Özakın, D. (2019). "Kötülüğün Sıradanlığı": Aleksandr Soljenitsin'in Sovyet Çalışma Kampı İzlenimlerini Hannah Arendt'in Kavramlarıyla Okumak. *RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 431-449.
- Özgü, M. (1962). İkinci Dünya Savaşından Sonra Alman Edebiyatı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20 (1-2).
- Sarı, A. (2015). Kurmaca ve Toplumsal Bellek. İçinde: *Kurmacanın O Kadim Unsurları* (69-155). Konya: Çizgi kitabevi.
- Tatlıcı, R. M. (2014, Sonbahar). Bernhard Schlink'in "Der Vorleser" Adlı Yapıtında Geçmişle Hesaplaşma Olgusu. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 27-36.

Ayhan Yavuz ÖZDEMİR

Hannah Arendt'in Felsefi Görüşleri Çerçevesinde Siegfried Lenz'in "Saf Değiştiren" Adlı Romanın İncelenmesi / Investigation Of Siegfried Lenz's Novel Entitled " The Turncoat" In The Framework Of Hannah Arendt's Philosophical Views

- Uyanık, G. (2011, İlkbahar). Bernhard Schlink'in "Okuyucu" Adlı Romanında Eğitim Olgusu. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 137-146.
- Yılmaz, Z. (2007). Hannah Arendt'in Özgürlük Anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1) , 227-235.
- Zengin, B. (2019). Geçmişini Doğru Yargılamak. "Görev" ve "Otorite" Kavramlarının İzinde Lenz'in "Deutschstunde" Başlıklı Romanı. In: T. Balcı, A. O. Öztürk, E. Serindağ (Ed.), *Schriften zur Sprache und Literatur III* (s.191-202). London&Istanbul: Ijopec Publication.